

FILOZOFIA, ESTETIKA A UMENIE

Rozhovor s Vlastimilom Zuskom

5. mája 2011 sa dožil významný český estetik prof. PhDr. Vlastimil Zuska, CSc. šesťdesiat rokov. Pri tejto príležitosti nám poskytol rozhovor, ktorý umožní čitateľovi zoznámiť sa s názormi tohto zaujímavého a originálneho mysliteľa.

Vlastimil Zuska vyštudoval odbor estetika na Filozofickej fakulte Karlovy univerzity v Prahe, kde pedagogicky pôsobí od roku 1990 (od roku 1994 ako jej vedúci). Je autorom knižných publikácií: *Temporalita metafory* (1993); *Čas v možných svetech obrazu* (1994); *Mimésis – Fikce – Distance* (1996 a 2002); *Estetika. Úvod do súčasnosti tradiční disciplíny* (2001); *Juraj Jakubisko* (2005, spolu s Petrom Michalovičom); *Znaky, obrazy a stíny slov* (2009, spolu s Petrom Michalovičom), *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu* (2009, s Karlom Stibrale, Ondřejom Dadejčíkem); *Kruté světlo, krásný stín. Estetika a film* (2010).

P. M. : *Vyštudoval si estetiku a od začiatku svojej vedeckej aktivity si viedol dialóg s filozofiou. Čo môže filozofia poskytnúť estetike?*

Vlastimil Zuska: Otázka poněkud návodná, implikujúci separaci estetiky od filozofie. Po väčšinu své historie je estetika filozofickou disciplínou, hodně krátce řečeno a s přihlédnutím ke třem nejvyšším hodnotám: dobrem se zabývá etika, pravdou logika a krásou estetika. Všechny patří do filozofie. Stejně tak můžeme promítnout estetiku na půdorys ontologie a gnoseologie neboli nověji epistemologie a chápat ji i ve shodě s Kantovou Třetí kritikou jako jisté přemostění těchto dvou základních filozofických disciplín. Estetika tedy používá metody a koncepty filozofie i tehdy, když se pokouší, jako třeba v současné módě kognitivních věd a neurověd v podobě neuroestetiky, vykročit mimo pole filozofického diskurzu. Možná zajímavější by bylo se ptát, co může dát estetika filozofii, resp. onomu „zbytku“ filozofie, když poněkud uměle estetiku oddělíme.

P. M. : *Dobře, tak čo teda môže dať estetika „zvyšku“ filozofie, ak ju umelo od neho oddelíme?*

Vlastimil Zuska: Částečně jsem odpověď naznačil. Estetika jako Baumgartenem vymezená filozofická disciplína byla „odvětvím“ noetiky a předpokladem jejího smyslu byla představa o specifické povaze estetického prožitku. Z hlediska pohybu myšlení, možného spektra myšlenkových i tělesných procesů, pak představuje estetický prožitek jistou mezní situaci a takové situace, podobně jako posloužila afázie k hlubšímu poznání jazyka, jsou vhodným polem pro zkoumání obecných otázek poznání, kreativity (není náhodou, že nejsoučasnější výzkumy kreativity pomocí moderních zobrazovacích metod neurověd využívají jako subjekty výzkumu jazzové improvizátory), role emocí v lidském

pobytu atd. I ve fenomenologickém vymezení estetiky jako jedné z „regionálních ontologií“ najdeme potenciál možného přínosu pro ontologii, například v problému ontologického statusu estetického objektu. Estetická dimenze ovlivňuje většinu lidských činností, připomeňme třeba politické volby, reklamu, mezilidské vztahy, komunikaci, krajinný ráz, urbanismus a její zkoumání nepochybně obohacuje i nejobecnější filosofický diskurz.

P. M. : *Žiješ a pôsobíš v Prahe, teda v meste, ktoré sa stalo jedným z najvýznamnejších centier štrukturalistického výskumu rôznych spoločenských fenoménov, predovšetkým jazyka. V Prahe sa zrodila aj štrukturalistická estetika. Ako s odstupom času interpretuješ miesto tejto iniciatívy v súčasnom estetickom diskurze?*

Vlastimil Zuska: Český strukturalismus mi přijde obdobný české nové vlně ve filmu, je to příklad vzepětí či výkonu, který přesáhl lokální oblast a je „znovuobjevován“ po mnoho desítek let ve světě. Poststrukturalismus byl reakcí hlavně na francouzský strukturalismus a jeho hlavní „slepé skvrny“ (logocentrismus, metafysika presence, substantivizace a preference stavu a konfigurace před změnou a přechodem), nikoli na český strukturalismus. Mnohá z Mukařovského (ale i Jiřího Veltruského, Felixe Vodičky) zjištění si udržují platnost a nelze je pominout nejen v historické perspektivě. Například současná neuroestetika krouží kolem problémů antropologické konstanty a estetických norem i estetické funkce, aniž by o těchto konceptech příliš věděla.

P. M. : *Čo si myslíš o perspektívach experimentálnej estetiky, ktorú zaujímavým spôsobom rozvíjal náš učiteľ a dobrý priateľ Miloš Jůzl?*

Vlastimil Zuska: Obávám se, že experimentální estetika se dostala do područí kognitivních neurověd a málokterý neurofyziolog je současně erudovaný estetik. Metodologicky by Miloš Jůzl sotva schválil většinu experimentů, které se provádějí pod NMR a PET, sám přitom spolupracoval s tehdejšími kognitivními psychology. Že by v týmech neurovědců byl estetik, jsem nezaznamenal. Pozadřovou teorií převážné části neuroestetiky (což je vlastně současná experimentální estetika) tvoří starší analytická filosofie se svou snahou o urputnou objektivizaci a eliminaci subjektivity, poněkud v rozporu se singularitou estetického soudu, jak ji známe už od Kanta.

P. M. : *Okrem štrukturalizmu sa v Prahe darilo a dodnes darí aj fenomenologickej filozofii, ktorá silne ovplyvnila aj tvoje myslenie. Čo z fenomenológie považuješ za najzaujímavejšie pre súčasnú estetiku?*

Vlastimil Zuska: Fenomenologie není homogenní škola, spíše jde, vypůjčíme-li si Mukařovského definici strukturalismu, o noetickou perspektivu a proto v ní najdeme řadu divergentních směrů, od Heideggera, přes Merleau-Pontyho po Ricœura, Patočku, Nicolaie Hartmanna atd. Myslím ale, že analýza intencionálního vztahování, fantasmatu a fenomenologické pojetí postoje u Husserla a v modifikacích jeho žáků i kritických násled-

níků jsou stále ještě zajímavé, stejně jako pro estetiku nedoceněný koncept stínového noematu a problematika vnitřního časového vědomí (včetně Derridovy kritiky).

P. M.: *Si jedným z mála estetikov, ktorí popri využívaní podnetov prichádzajúcich zo štrukturalizmu a fenomenológie vedú zaujímavý dialóg aj s analytickou a postanalytickou filozofiou. Mohol by si povedať, čím je pre teba tento smer filozofického myslenia zaujímavý?*

Vlastimil Zuska: Na analytické filosofii i estetice mne, počínaje jejími „otci“ (Frege, Wittgenstein), vždy přitahovala přesnost, až přísnost analýz, čímž mi připomínala fenomenologii. Ne náhodou jsem proto například přeložil významnou knihu Nelsona Goodmana. Programová „desubjektivizace“ estetického prožitku možná umožnila analytickým estetikům detailní analýzu estetického objektu či hlavně uměleckého díla, ovšem za cenu hypertrofie objektového pólu estetického prožitku. Tento metodický redukcionismus částečně odstranila nastupující postanalytická filosofie. Nejzajímavější jsou pro mne výtěžky současné filosofie myslí v rámci analytické filosofie (například analýzy pozornosti, emocí), které mohou estetice nabídnout novou perspektivu.

P. M.: *Preložil si aj knihu od A. N. Whiteheada Symbolismus, jeho význam a účin. Za čo vďačí tento filozof súčasnému záujmu o jeho dielo?*

Vlastimil Zuska: Nedávno jsem dopsal recenzi pro časopis Estetika o knize Stevena Shavira: *Without Criteria. Kant, Whitehead, Deleuze, and Aesthetics* z r. 2009. I tato kniha dokládá obnovu zájmu o Whiteheadovu „filosofii organismu“ či procesuální filosofii a není proč se divit, neboť Whitehead dalece předznamenal řadu trendů tzv. postmoderního myšlení a není náhodou, že se na něj často odvolává například Deleuze i s Guattarim. Teorie deterministického chaosu, větvící se nelineární systémy, teorie komplexity, teorie katastrof, otázky narativity v literární i filmové teorii rezonují s Whiteheadovým primátem nastávání oproti bytí, ontologickým založením univerza v události a estetické syntéze, pojetím kreativity jako základního životního principu, rytmem rytmů a s celou řadou dalších systematických vhlédů, které jeho „transcendentální empirismus“ poskytl.

P. M.: *Ktorých z českých estetikov a filozofov považuješ za osobnosti, ktorých tvorba presiahla hranice Českej republiky a zohráva úlohu v oveľa širšom kontexte?*

Vlastimil Zuska: Z klasiků pochopitelně Mukařovského a jeho následníky Miroslava Červenku a Milana Jankoviče, nepochybně Jana Patočku, v sémiotice pak Iva Osolobě.

P. M.: *Mohol by si konkretizovať, prečo sú diela práve týchto mysliteľov zaujímavé aj pre zahraničie?*

Vlastimil Zuska: Mukařovský a jeho pokračovatelé „obešli“ inherentní limity francouzského strukturalismu, například metodickou eliminací časovosti a primát konfigurace nad plynutím. Třeba Mukařovského chápání sémiózy, sémantického gesta, kumulativního kontextu jako typu celku předběhlo svou dobu a je plně srovnatelné jak například s vlivnou koncepcí Nelsona Goodmana nebo s Tartuskou školou. Tvůrčí prodloužení Mukařovského pojetí v díle uvedených autorů je stále nosné, Červenkovy fikční světy lyriky jsou zcela původním příspěvkem k literární teorii, stejně jako Jankovičovo rozpracování sémantického gesta, které v mnohém přesahuje koncept i rozšířené intertextuality Julie Kristevy. Patočkova filosofie, zejména jeho Negativní platonismus představuje opět původní rozvinutí Husserlových a Heideggerových myšlenek a zůstává stále inspirativní, obdobně jako Osolsobého traktování ostenze a komunikace vyšších řádů.

P. M.: *Jednou z klíčových tém, ktorými sa zaoberáš, je otázka času a temporality. Prečo si myslíš, že práve čas a temporalita sú také dôležité pre estetiku?*

Vlastimil Zuska: Pro estetiku je nabízejícím se východiskem, třebaže často zamlčovaným nebo maskovaným jinou tematizací, estetický prožitek. Připustíme-li, jako pracovní hypotézu, že estetický prožitek má specifický průběh a/nebo specifický předmět a/nebo vyžaduje specifický postoj a sled mentálních aktů, pak jsme na dohled pojetí estetického prožitku jako specifického procesu a proces implikuje jako esenciální, tj. i ontologickou složku temporalitu. Jsem přesvědčen, že bez tematizace temporality nelze nereduktivně uchopit základní estetické koncepty jako estetický objekt, umělecké dílo, estetickou hodnotu, estetický prožitek, až po jemné fasety prožitku a jeho korelátu typu estetické signifikace rytmu. Snažíme-li se čas eliminovat, jako raný francouzský strukturalismus, můžeme dojít k zajímavým objevům, ale budou nutně dílčí a v posledku minimálně nepřesné.

P. M.: *Jedným z filozofov, ktorí sa intenzívne venovali otázke temporality, je francúzsky mysliteľ Gilles Deleuze. Čas bol pre neho kľúčom k pochopenie špecifiky filmu. Čím je jeho filozofia filmu (keďže jeho dve knihy o filme nie sú ani teóriou, ani dejinami filmu) prítlačlivá pre teba?*

Vlastimil Zuska: V těchto dvou knihách (k českému překladu druhé jsem napsal doslov) dosáhla Deleuzova vášeň pro klasifikaci vrcholu. Klasifikuje velmi specificky, jakkoli v návaznosti na Peirceho, všechny typy znaků, které se mohou ve filmu (a nikde jinde) vyskytnout a systematicky odkrývá významové vrstvy filmového díla, které sice divák zažívá, ale neuměl by je popsat. Deleuze myslím nezávisle a jinak propracoval základní náhled, který najdeme u Mukařovského s jeho konceptem sémantického gesta, totiž pokračování či prodlužování sémiózy za text. Ukazuje, na rozdíl od francouzského strukturalismu, že podstata významu a jeho účinnosti nespočívá ve fixovaných konfiguracích a stavech, ale v intenzitách, přechodech, stávání se, směřování, inklinaci, očekávání, v objevování nových území a v opouštění starých.

P. M.: *Čo si myslíš o pokusoch zakotviť estetiku v kognitívnych vedách?*

Vlastimil Zuska: Myslím si, že pozadím tohoto aktuálneho trendu až módy je ale-
spoň čiastočne již letitá snaha o exaktnosť, resp. zexaktnění (čož je nakoniec matematizace)
tzv. mäkkých vied, kam patrí i estetika. Opakuje sa tedy scénár, ktorý známe
z experimentálnej estetiky 19. storočia, potom z pokusů aplikovať teóriu informácie a kyber-
netiku na estetické problémy v 60. rokoch minulého storočia. Podobne ako uvedené pokusy
i neuroestetika ako súčasť kognitívnych vied doposud redukuje proces estetického prožitku
a estetický objekt ako jeho korelát na jednu či niekoľko málo základných vrstiev a zatiaľ
mi pripadá, že dospela, nepriznane, k témuž záveru ako Freud, keď povedal, že umenie začí-
na tam, kde končí psychoanalýza, v našom prípade neuroestetika. Pokiaľ neurovedci chcú
dospieť k určenie špecifčnosti estetického prožitku skúmaním toho, čo sa deje v ľudskom
mozgu (určovaním aktivizácie neurónů meraním aktuálnej spotreby kyslíku a glukózy) a
vizuálnym kortexu expozíciou 500 obrázků za sebou s dobou trvania 3 vteřiny na jeden obrázok,
komplexnosť estetického prožitku vizuálneho umenia ťažko zachytí. Zároveň výsledky,
pokiaľ viem, neprinesli žiadny revolučný objav (jistě, zrcadlové neurony poskytly fyziolo-
gickou bázi empatii a Husserlovo operaci párování) a nanejvyšš potvrdzujú, ovšem s veľkou
vahou objektivizácie prístrojů, názory filozofov a estetiků, často již stáleté. Abychom ale
byli spravodliví, jiné názory pomáhajú vyvrátiť, napríklad o sériovom a plynule hierarchic-
kém spracovaní nejen vizuálnej informácie a o centrálnom riadiacom centre myslenia (mýtus
homunkula v hlavě).

P. M.: *Je možné venovať sa estetike bez úzkeho kontaktu s umením?*

Vlastimil Zuska: Čistě teoreticky ano, zejména v závislosti na vymezení toho, čo
znamená „úzky kontakt“. Pri dnešnej šíri artefaktů a aktivít, ktoré spadajú do sféry umenia,
to ale prakticky nejde. I v prípadoch mimoumeleckého estetična, ať už jde třeba o průmys-
lový design, módu nebo environmentální estetiku je řada pojmů zakotvena v tradici este-
tiky jako filosofie umenia a traktování umenia vytváří nutně „účeloslavné pozadí“ i pro
debatu či analýzu fenoménů, na první pohled ležících vně sféry umenia. Navíc, přijmeme-li
Mukařovského náhled o referenci estetického znaku k celku světa, pak si dost dobře ne-
můžeme umení z celku dnešního světa „odmyslet“.

P. M.: *Ďakujem ti za rozhovor a prajem ti veľa úspechov v pedagogickej a vedeckej práci.*

Zhovárał sa Peter Michalovič.